

УДК 599

© 1998

І. В. Загороднюк

Вищі таксони ссавців у сучасній фауні України: склад, номенклатура та видове багатство

(Представлено академіком НАН України В. О. Топачевським)

Revision of notions on a structure of Ukraine's theriofauna is conducted, and totals of revision of a species composition of the fauna are summed up. Traditional views on the taxonomic structure of regional fauna at the order level are revised. For each order and suborder, new scientific names with typed roots and standardized endings are discussed and offered. Among them, there are Soriciformes, Caniformes, Vespertilioniformes, Delphiniformes, Cerviformes, Equiformes, Muriformes and Leporiformes. Using reviews of various ages (from the beginning to end of the current century), the comparison of views on taxonomic richness of the theriofauna is presented. The tendencies in changes of our knowledges about mammal species riches are analyzed. The modern theriofauna of Ukraine (including the introduced species) includes 125 species of 68 genera that represent 29 families of 8 orders of eutherian mammals.

Сучасна теріофауна України включає, за різними зведеннями, від 88 [1] до 108 [2] видів, що представляють принаймні 25 (до 30) родин еутерій. Інтенсивні дослідження останніх років у царині систематики ссавців внесли суттєві корективи у погляди на структуру таксономічних взаємозв'язків окремих груп, на рівні їх таксономічної диференціації та видовий обсяг. Крім цього, описові назви вищих таксонів більшості груп тварин набувають все більше історичного значення і змінюються на уніфіковані та типіфіковані [3]. Розвиток та поширення кладистичної парадигми [4, 5] вимагають розробки чіткої “вертикальної” системи опису таксономічної структури регіональних та локальних фаун і подальшого її узгодження з системою опису глобальної теріофауни [6], що досі залишається незреалізованою на практиці задачею, принаймні на рівні наявних зведень [1, 2, 7].

Оскільки коло таксономічних та номенклатурних проблем, яким присвячено це дослідження, визначаються обсягом фауни, необхідно уточнити її межі. У історичному розрізі фауна визначається тут такою, що відповідає видовому складу ссавців від часів Браунера до сьогодні, тобто інвентаризована впродовж ХХ ст. Географічно межі фауни відповідають набору видів, що поширені на теренах України від просторів Чорного моря та степу до поліських боліт та субальпіки Карпат, рахуючи види, які відомі з околиць України. Тут мова йтиме про так звану “дику” фауну, що вичерпується набором автохтонних (у широкому розумінні) видів, тобто більшістю видів, за винятком *адвентивної фауни* – людини та свійських тварин, а також завезених видів, що утримуються у лабораторіях, зоопарках та інших штучних умовах або у напівдикому стані.

Мета цієї роботи — перегляд усталених поглядів на склад і номенклатуру теріофауни України з урахуванням сучасних таксономічних схем та аналіз історичних змін у поглядах на таксономічне багатство ссавців з території України. В основі прийнятої тут класифікації — таксономічна схема, обґрунтована Павліновим у оглядах [4, 10].

Таблиця 1. Ряди ссавців фауни України та їх номенклатура

Зведення Ліннея [8]	Сучасні зведення (синонім*)	Типіфікована назва ряду	Типова родина **	Типовий рід
Bestiae	Insectivora Bowdich, 1821 (Lypotyphla)	Soriciformes	Soricini Fisher, 1814	<i>Sorex</i> L.
Primates	Chiroptera Blumenbach, 1779 (Archonta part., Volitantia)	Vespertilion- iformes	Vespertilionidae Gray, 1821	<i>Vespertilio</i> L.
Ferae	Carnivora Bowdich, 1821 (Fissipedia, Pinnipedia)	Caniformes	Canini Fisher, 1817	<i>Canis</i> L.
Cetae	Cetacea Linnaeus, 1758 (Mutica)	Delphiniformes	Delphinidae Gray, 1821	<i>Delphinus</i> L.
Belluae	Perissodactyla Owen, 1848 (Condylarthra, part., Masexonia, Hippomorpha)	Equiformes	Equidae Gray, 1821	<i>Equus</i> L.
Pecora	Artiodactyla Owen, 1848 (Paraxonia, Ruminantia, Ungulata)	Cerviformes	Cervina Goldfuss, 1820	<i>Cervus</i> L.
Glires	Lagomorpha Brandt, 1855 (Duplicidentata)	Leporiformes	Leporini Fisher, 1817	<i>Lepus</i> L.
Glires	Rodentia Bowdich, 1821 (Simplicidentata, Anagalida part.)	Muriformes	Murina Illiger, 1811	<i>Mus</i> L.

* Вказано назви як підпорядкованих груп, так і таких, що включають основний таксон (про об'єктивність чи суб'єктивність синонімів за відсутності типіфікації мова йти не може).

** Назви таксонів подано в оригінальному написанні (згідно зі зведенням [10]).

Огляд рядів та зміни рангів таксонів рядової групи. У межах теріофауни України за весь період її дослідження визнавалось 5–8 рядів. Єдиними таксонами зі сталими назвами та поглядами на їх об'єм були комахоїдні, ратичні та китоподібні (Insectivora, Artiodactyla та Cetacea відповідно); певною мірою це стосується і кажанів (Chiroptera). В усіх інших випадках відбувались суттєві зміни, що позначились на уявленнях про склад та таксономічну структуру фауни як у регіональному масштабі, так і світовому [9]. Типіфіковані назви вищих таксонів набрано у цьому розділі курсивом.

Комахоїдні — одна з найдавніших груп ссавців, яку часто розглядають як надряд Insectivora або у вузькому розумінні як Lypotyphla [4, 9]. В останньому випадку — тобто без тупай (Scandentia) та стрибунців (*Macroscelidae*) — комахоїдні (власне Lypotyphla) не охоплюють всього об'єму Insectivora. Представлені в Україні близько 11–14 видами з 3–4 родин (звичайно вихухіль відносять до *Talpidae*). За деякими класифікаціями, комахоїдних поділяють на підряди Zalambdodonta (*Tenrecii* s. Gureev, 1979) та Dilambdodonta Gill, 1884 (*Erinacei* s. Gureev, 1979, наша фауна), за іншими — їжачкоподібних та мідичевих (власне Dilambdodonta) поділяють на підряди *Erinaceimorpha* та *Soricomorpha* (або відповідні їм надродини *Erinaceoidea* та *Soricoidea*, за [10]). Одна з переваг останньої класифікації – у типіфікації назв. До остаточної відмови від описових безадресних назв як перший крок у цьому для ряду пропонується назва *Soriciformes*, що поширюється на всіх представлених у нашій фауні Insectivora (auct.) та базується на одній з найпоширеніших родинних назв *Soricidae* Fischer, 1814 з типовим родом *Sorex* L.

Кажани або рукокрилі — один з найбільш багатих за видовим складом рядів сучасної теріофауни, представлений в Україні 24–25 видами двох родин [11, 12]. Наявні у нас представники ряду належать до групи Microchiroptera, яку фахівці схильні розглядати як окремих від Macrochiroptera підряд чи навіть ряд (див. [4]). Традиційна назва ряду – Chiroptera Blumenbach, 1779 є описовою. Для цього ряду (власне групи Microchiroptera Dobson, 1875) пропонується типіфікований варіант назви, що походить від ліннеєвського *Vespertilio* – типу родини *Vespertilionidae* Gray, 1821 (табл. 1).

Хижі ссавці — таксономічно найбільш різноманітна група, що у класичному обсязі включає чотири родини — собачих, ведмежих, кунових та котячих. Ці сталі погляди останнім часом переглянуто з урахуванням таксономічної неоднорідності так званих “ластоногих” (Pinnipedia). Очевидна родинність собачих і арктоїдей (ведмежих і кунових), що визначаються разом як підрядова група Caniformia на противагу котячим (Feliformia). При цьому частина ластоногих, зокрема моржі, є сестринською групою до Ursidae, натомість тюлені, представлені і в нашій фауні, тяжіють до Mustelidae, однак Павлінов і Россолімо [10] рекомендують історично компромісну схему, за якою пінніпедій розглядають як дві окремі надродина Carnivora – Otarioidea та Phocoidea. При “багатстві” нашої фауни на ластоногих (один рідкісний вид) та практичному уникненні в усіх оглядах проміжних таксонів (підрядів, надродин тощо) цієї проблеми фактично не існує. Численні варіанти назв ряду хижих у сучасному розумінні його обсягу (Ferae, Carnivora, Fissipedia, а з ними й Pinnipedia) у типіфікованому варіанті слід змінити на Caniformes з типовою родиною Canidae Fisher (Canis L.) [3].

Китоподібні — спеціалізована група морських тварин, представлена у внутрішніх морях незначним числом досить рідкісних видів (“Червона книга України”), що представляють різні роди: чотири види чотирьох родів трьох родин двох підрядів у Чорному морі та один ендемічний вид у Азовському морі. Назву ряду загалом (Cetacea L.) та підряду зубатих (Odontoceti Flower, 1867) пропонується типіфікувати на основі роду Delphinus L. (див. табл. 1); для підряду вусатих китів (Mysticeti Flower, 1867), що включає баленоптерид, — на основі роду Balaena L. Таким чином, маємо у нашій фауні три таксони: Delphiniformes = Delphinoidei + Balaenoidei.

Копитні (непарнокопитні) у сучасній дикій фауні України не збереглися: останній тарпан зник у 20-х рр. цього століття [13], до ряду належать свійський кінь та численні види, що утримуються у Асканійському степу. Зміна традиційної назви ряду Perissodactyla Owen, 1848 пропонується на основі Equidae Gray, 1821 з типовим родом Equus L. – Equiformes (див. табл. 1). Відповідний підряд Hippomorpha Wood, 1937, що включає родину Equidae, необхідно на тій самій основі визначити як Equoidei.

Ратичні (парнокопитні) представлені у фауні України п'ятьма аутохтонними та трьома інтродукованими (плямистий олень, лань та архар) видами та низкою свійських тварин. Традиційний таксономічний поділ Artiodactyla Owen, 1848 на Suiformes Jaesckel, 1911 (Suina sensu [9]) та Ruminantia Scopoli, 1777 (інші види) залишається незмінним [10]. Усі дикі види надродини Bovoidea (Bos, Saiga, Rupicapra) на теренах України тепер відсутні (тур зник як вид), зубр зберігся тільки у напіввільному стані. Як уніфіковані пропонуються назви: Cerviformes — для ряду Artiodactyla у вихідному розумінні цього таксону (див. табл. 1) та Suoidei (Suiformes auct.) і Cervoidei (Ruminantia auct.) для двох наявних підрядів.

Гризуні — найбагатша за видовим складом та рівнем таксономічної диференціації група ссавців. Раніше до ряду, що з часів Ліннея іменувався Glires, відносили власне гризунів (“однопарнорізакові” Simplicidentata, seu Rodentia) та зайцеподібних (Duplicidentata, seu Lagomorpha) [7, 14 та ін.]. Ідея монофілії Glires тепер поновлена з визнанням цього таксону як надряду з двома відповідними рядами (див. [4]). В аутентичній фауні України Rodentia (auct.) представлені підрядами вивіркоподібних (Sciuro-morpha), вовчкоподібних (Gliromorpha) та мишоподібних (Myomorpha), кожний з яких включає кілька родин, загалом близько 50 видів [15]. У деяких сучасних зведеннях (зокрема, [9]) ці підряди об'єднують у підряд Sciurognathi, що протиставляють Hystricognathi. В адвентивній фауні України є представники Caviamorpha (напр., нутрія); їх монофілетичність з Histricidae, а фактично реальність об'єднуючого їх таксону

(ряду?) *Hustringnathi* у класичному розумінні тепер не викликає сумніву [4]. Суперечки щодо положення вовчкових (пропоновані усі комбінації з іншими підрядами) останнім часом зводяться до визнання їх як окремого підряду.

Ретроспективний аналіз складу фауни. Число таксонів усіх груп — як видової та родової, так і родинної та рядової — істотно відрізняється за різними зведеннями. З урахуванням результатів таксономічної ревізії гризунів, комахоїдних та, певною мірою, кажанів повний список теріофауни України ХХ століття змінився і збільшився в порівнянні зі зведенням 1984 р. (“Природа Української РСР. Тваринний світ” [2]) на 16 видів. Тепер він включає 125 видів 68 родів 29 родин.

Таблиця 2. Число видів, родів та родин ссавців, зареєстрованих у ХХ ст. на території України, що визнаються у зведеннях різної давнини та у цій роботі

Ряд і родина	1938 [1]			1952 [14]			1965 [7]			1984 [2]			1997 *			Checklist		
	fam	gen	spe	fam	gen	spe	fam	gen	spe	fam	gen	spe	fam	gen	spe	fam	gen	spe
Soriciformes																		
Erinaceidae	+	2	2	+	1	2	+	1	2	+	1	2	+	2	2	+	2	3
Talpidae	+	2	2	+	2	2	+	2	2	+	2	2	+	2	2	+	2	2
Soricidae	+	3	7	+	3	7	+	3	8	+	3	8	+	3	7	+	3	9
Vespertilioniformes																		
Rhinolophidae	+	1	2	+	1	2	+	1	2	+	1	2	+	1	2	+	1	3
Vespertilionidae	+	8	16	+	6	20	+	6	20	+	9	22	+	6	22	+	6	23
Caniformes																		
Felidae	+	2	2	+	2	2	+	2	2	+	1	2	+	2	2	+	2	2
Canidae	+	2	2	+	3	3	+	3	3	+	3	4	+	3	4	+	3	4
Ursidae	+	1	1	+	1	1	+	1	1	+	1	1	+	1	1	+	1	1
Phocidae	-	-	-	+	1	1	+	1	1	+	1	1	+	1	1	+	1	1
Mustelidae	+	7	10	+	5	10	+	5	10	+	7	11	+	5	11	+	5	11
Delphiniformes																		
Delphinidae	-	-	-	+	2	2	+	2	2	+	2	2	+	2	2	+	2	2
Phocoenidae	-	-	-	-	1	1	-	1	1	-	1	1	+	1	1	+	1	1
Balaenopteridae	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	1	1	+	1	1
Equiformes																		
Equidae	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	1	1
Cerviformes																		
Suidae	+	1	1	+	1	1	+	1	1	+	1	1	+	1	1	+	1	1
Cervidae	+	3	4	+	3	6	+	3	6	+	3	5	+	3	5	+	3	5
Bovidae	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	2	2	+	2	2	+	2	2
Leporiformes																		
Leporidae	+	2	3	+	2	3	+	2	3	+	2	2	+	2	3	+	2	3
Muriformes																		
Myocastoridae	-	-	-	+	1	1	+	1	1	+	1	1	+	1	1	+	1	1
Castoridae	+	1	1	+	1	1	+	1	1	+	1	1	+	1	1	+	1	1
Sciuridae	+	3	5	+	3	5	+	3	5	+	3	5	+	3	6	+	3	6
Myoxidae	+	4	4	+	3	3	+	3	3	+	4	4	+	4	4	+	4	4
Sminthidae	+	1	2	-	1	2	-	1	2	+	1	2	+	1	2	+	1	4
Allactagidae	-	1	1	+	1	1	-	1	1	-	1	1	+	1	1	+	1	1
Dipodidae	+	1	1	-	1	1	+	1	1	+	1	1	+	1	1	+	1	1
Spalacidae	+	1	3	+	1	3	+	1	3	+	1	5	+	2	5	+	2	5
Muridae	+	2	8	+	4	8	+	4	8	+	4	7	+	5	10	+	5	10
Cricetidae	-	2	2	-	2	2	+	2	2	+	2	2	+	2	2	+	2	2
Arvicolidae	-	7	9	-	6	11	-	6	11	-	6	12	+	8	15	+	8	15
Разом за рядами																		
Soriciformes	3	7	11	3	6	11	3	6	12	3	6	12	3	7	11	3	7	14
Vespertilioniformes	2	9	18	2	7	22	2	7	22	2	10	24	2	7	24	2	7	26

Caniformes	4	12	15	5	12	17	5	12	17	5	13	19	5	12	19	5	12	19
Delphiformes	0	0	0	1	3	3	1	3	3	1	3	3	3	4	4	3	4	4
Equidae	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1
Cerviformes	2	4	5	2	4	7	2	4	7	3	6	8	3	6	8	3	6	8
Leporiformes	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	2	1	2	3	1	2	3
Muriformes	7	23	36	7	24	38	8	24	38	9	25	41	10	28	48	11	29	50
ЗАГАЛОМ	19	57	88	21	58	101	22	58	102	24	65	109	27	66	117	29	68	125

* Вказано число таксонів згідно з наведеним тут контрольним списком (Checklist), за винятком видів, що зникли (†) або наявність чи видовий ранг яких вимагає додаткової перевірки (?).

Дані щодо числа таксонів, що визнаються у складі фауни України, наведено у табл. 2, де підраховано число видів, родів, родин та рядів ссавців — у відповідності до зведень 1938 [1], 1952 [14], 1965 [7], 1984 [2] та 1997 рр. (ця робота). Підрахунки числа видів та родів проведено для вищих таксонів (тобто рядів та родин) у сучасному розумінні їх таксономічних рангів та меж. Результати порівняння таксономічного обсягу теріофауни згідно з цим зведенням наведено на рис. 1.

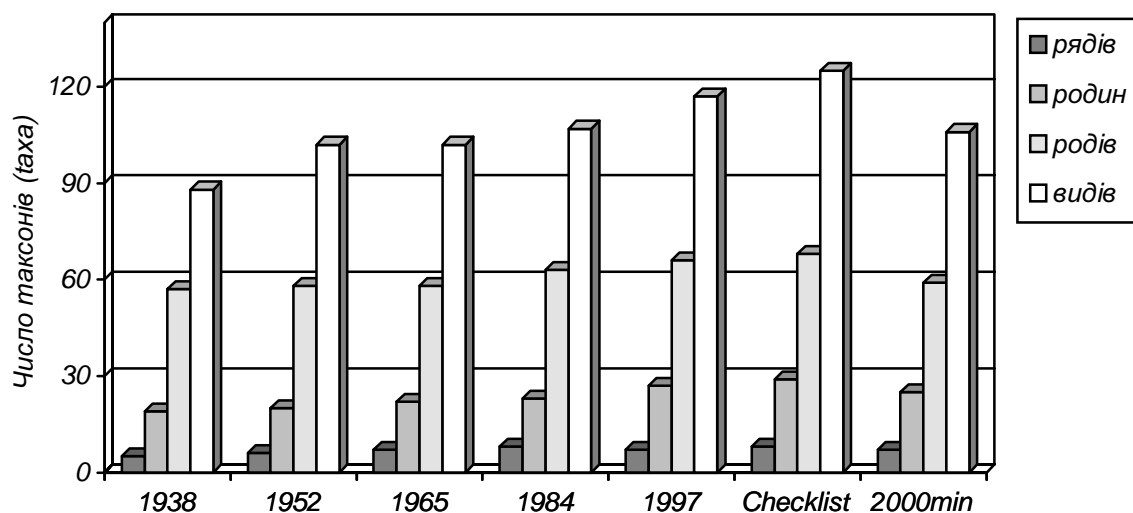

Рис. 1. Динаміка зміни поглядів на кількісний склад сучасної теріофауни України протягом останнього століття та можливі зміни фауни у майбутньому (2000_{min} – без видів, що наводяться нижче у контрольному списку з примітками: “†”, “†?”, “чк1” та “?”)

Очевидно, що фактично протягом усієї історії дослідження фауни погляди на її склад та таксономічну структуру змінюються тільки у напрямку збільшення числа таксонів. Найістотніші зміни у поглядах на видовий склад фауни, згідно з проведеним аналізом, сталися завдяки перегляду таксономії гризунів (*Muriformes*), число яких за останнє десятиліття збільшилось на 9 видів (на 12 після зведення 1965 р.), що складає майже 20 % загального їх числа у фауні України. Приріст видового об'єму рядів відносно класичних зведень проф. Корнеєва [7, 14] та ін., що стався в основному завдяки інтенсифікації таксономічних та суто фауністичних досліджень у останні десятиліття, показано на рис. 2. Подальші зміни у поглядах на склад фауни відбуватимуться в напрямку зменшення реального видового багатства, оскільки чимало видів вимерли або скоротили межі свого поширення.

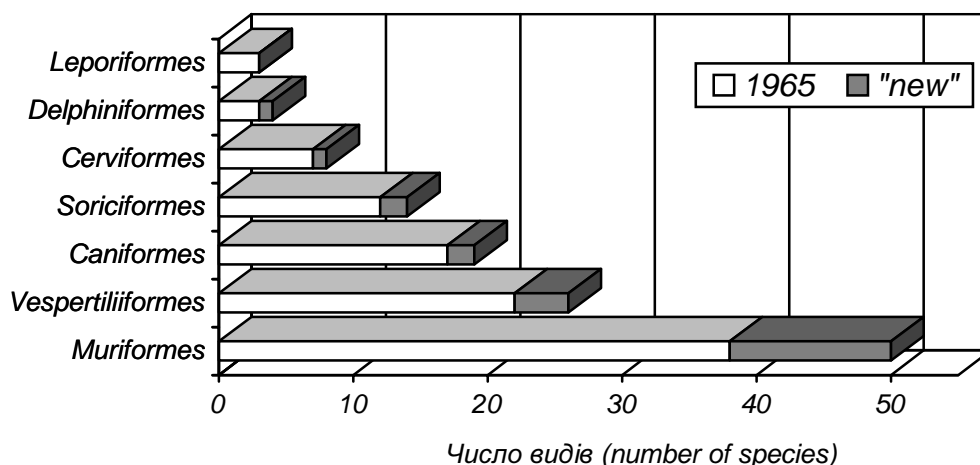

Рис. 2. Таксономічний об'єм рядів ссавців фауни України та частка видів, що додана до списку фауни після виходу базових зведень 1952–1965 рр. (точка відліку – зведення [7])

Контрольний список сучасної теріофауни України. Нижче наведено список усіх видів ссавців, який створено на базі оригінальних досліджень та аналізу літературних джерел і який використано при підрахунках таксономічного багатства фауни (табл. 2). У список включено лише види, що зареєстровані в межах території України протягом ХХ ст. Назви видів, що втрачені, відмічено знаком "†", занесених до "Червоної книги" (1 кат.) – знаком "чк1", відомих з найближчих до України місцевостей чи таких, наявність або ранг яких вимагає перевірки, – знаком "?". Загалом таких таксонів 39, що становить 17 % загального таксономічного багатства ($n=230$), зокрема 20 видів, 9 родів, 4 родини та 1 ряд. У списку вказано основні таксони — види, роди, родини, ряди.

Soriciformes – Комахоїдні. Erinaceidae: *Erinaceus concolor*, *E. europaeus* (?); *Hemichinus auritus* (†?); Talpidae: *Talpa europaea*, *Desmana moschata* (чк1); Soricidae: *Neomys fodiens*, *N. anomalus*, *Sorex alpinus*, *S. minutus*, *S. pusillus* (?), *S. caecutiens* (?), *S. araneus*, *Crocicidura leucodon*, *C. suaveolens*.

Vespertilioniformes – Кажани. Rhinolophidae: *Rhinolophus ferrumequinum*, *R. hipposideros*, *R. euryale* (?); Vespertilionidae: *Miniopterus schreibersi* (†?), *M. blythi*, *M. myotis*, *Myotis bechsteini*, *M. dasycneme*, *M. nattereri*, *M. emarginatus*, *M. daubentoni*, *M. mystacinus*, *M. brandti* (?), *Plecotus auritus*, *P. austriacus*, *Barbastella barbastellus*, *Nyctalus noctula*, *N. leisleri*, *N. lasiopterus*, *Pipistrellus pipistrellus*, *P. nathusii*, *P. kuhli*, *P. savii*, *Vespertilio murinus*, *Eptesicus serotinus*, *E. nilssonii*.

Caniformes – Хижі. Felidae: *Felis sylvestris* (чк1), *Lynx lynx*; Canidae: *Canis lupus*; *Vulpes vulpes*, *V. corsac* (†?); *Nyctereutes procyonoides*; Ursidae: *Ursus arctos*; Phocidae: *Monachus monachus* (†?; чк1); Mustelidae: *Martes foina*, *M. martes*, *Mustela nivalis*, *M. erminea*, *M. lutreola*, *M. vison*, *M. eversmanni*, *M. putorius*, *Vormela peregusna* (†?), *Meles meles*, *Lutra lutra*.

Delphiniformes – Китовці. Delphinidae: *Delphinus delphis*, *Tursiops truncatus*; Phocoenidae: *Phocoena phocoena* (чк1), Balaenopteridae (Дулицький, особ. повідомл.): *Balaenoptera acutorostrata* (†?).

Equiformes – Копитні. Equidae: *Equus gmelini* (†), *hemionus*.

Cerviformes – Ратичні. Suidae: *Sus scrofa*; Cervidae: *Capreolus capreolus*, *Alces alces*, *Cervus nippon*, *C. elaphus*, *C. dama*; Bovidae: *Ovis musimon*, *Bison bonasus*.

Leporiformes. Leporidae: *Lepus europaeus*, *L. timidus* (чк1), *Oryctolagus cuniculus*.

Muriformes – Гризуни. Myocastoridae: *Myocastor coypus*; Castoridae: *Castor fiber*; Sciuridae: *Sciurus vulgaris*, *Marmota bobac*, *Spermophilus citellus* (чк1), *S. suslicus*, *S. odessanus*, *S. pygmaeus*; Myoxidae: *Myoxus glis*, *Dryomys nitedula*, *Eliomys quercinus* (†?), *Muscardinus avelanarius*; Sminthidae: *Sicista betulina*, *S. strandi* (?), *S. severtsovi* (?), *S. subtilis*; Allactagidae: *Allactaga major*; Dipodidae: *Stylodipus telum*; Spalacidae: *Nannospalax leucodon*, *Spalax graecus*, *S. zemni*, *S. arenarius*, *S. microphthalmus*; Muridae: *Apodemus agrarius*, *Micromys minutus*, *Mus musculus*, *M. spicilegus*, *Sylvaemus sylvaticus*, *S. tauricus*, *S. uralensis*, *S. arianus*, *Rattus norvegicus*, *R. rattus*; Cricetidae: *Cricetus cricetus*, *Cricetulus migratorius*; Arvicolidae: *Ellobius talpinus*, *Ondatra zibethicus*, *Lagurus lagurus*, *Myodes glareolus*, *Chionomys nivalis*, *Arvicola amphibius*, *A. scherman*, *Terricola subterraneus*; *T. tatricus*; *Microtus socialis*, *M. rossiaemeridionalis*, *M. obscurus*, *M. arvalis*, *M. agrestis*, *M. oeconomus*.

Дослідження проведене за плановою темою Інституту зоології НАН України “Таксономічна різноманітність ссавців”. Автор висловлює щире подяку І. Павлінову за консультації у ході проведення цього дослідження, акад. В. Топачевському, Л. Рековцю та І. Ємельянову за конструктивні зауваження щодо змісту рукопису, а також Д. Іванову та В. Аністратенку за корисну дискусію щодо уніфікації назв рядів.

1. Мигулін О. О. Звірі УРСР (матеріали до фауни). – Київ: Вид-во АН УРСР, 1938. – 426 с.
2. Крыжановский В. И., Емельянов И. Г. Класс млекопитающие // Природа Украинской ССР. Животный мир / Под ред. В. А.Топачевского. – Киев: Наук. думка, 1985. – С. 197–234.
3. Загороднюк І. В., Покинъчереда В. В. Унифікація научних названий хордових животнох (Chordozoa, Animalia) // Доп. НАН України. – 1997. – N 11. – С. 160–166.
4. Павлинов І. Я., Яхонтов Е. Л. Кладистические идеи в филогенетике млекопитающих // Филогенетика млекопитающих. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1992. – С. 5–43. – (Сб. Тр. Зоол. музея МГУ; Т. 29).
5. Mammals Phylogeny / Eds. F.S. Szalay, M.J. Novacek, M. McKenna. – New York: Springer Verlag., 1993. – Vol. 2: Placentals. – 321 p.
6. Mammal species of the World: a taxonomic and geographic reference / Eds. D.E. Wilson, D.-A. Reeder. – 2nd ed. – Wasington, London: Smithsonian Inst. Press, 1993. – 1206 p.
7. Корнєєв О. П. Визначник звірів УРСР. – 2-ге вид. – Київ: Рад. шк., 1965. – 236 с.
8. Linnaeus C. Systema naturae. Regnum animaliae. – London, 1956 (1758). – 823 p.
9. Кэрролл Р. Классификация позвоночных (Приложение) // Палеонтология и эволюция позвоночных / Пер. с англ. – М.: Мир, 1993. – Т. 3. – С. 169–233.
10. Павлинов І. Я., Россолимо О. Л. Систематика млекопитающих СССР. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 285 с. – (Сб. Тр. Зоол. музея МГУ; Т. 25).
11. Абеленцев В. І., Підоплічко І. Г., Попов Б. М. Загальна характеристика ссавців. Комахоїдні, кажани. – Київ: Наук. думка, 1956. – 448 с. – (Фауна України: Т. 1, вип. 1).
12. Загороднюк І. В., Ткач В. В. Сучасний стан фауни та історичні зміни чисельності кажанив (Chiroptera) на території України // Доп. НАН України. – 1996. – № 5. – С. 136–142.
13. Сокур І. Т. Історичні зміни та використання фауни ссавців України. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. – 84 с.
14. Корнєєв О. П. Визначник звірів УРСР. – Київ: Рад. шк., 1952. – 216 с.
15. Загороднюк І. В. Обзор рецентных таксонов Muroidea (Mammalia), установленных для территории Украины: 1777–1990 // Вестн. зоологии. – 1992. – 26, № 2. – С. 39–48.

Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена
НАН України, Київ

Надійшло до редакції
17.03.97